

УДК 336.277

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Досліджено соціальні наслідки зростання державного боргу для країн із різним рівнем економічного розвитку та розміром боргу. Виявлено нелінійну залежність між обсягом державного боргу і витратами на охорону здоров'я та освіту в країнах із розвинутою економікою і в тих, що розвиваються. Проаналізовано залежність між обсягом боргового навантаження та рівнем безробіття.

Ключові слова: державний борг, валовий зовнішній борг, економічне зростання, безробіття, витрати на освіту, витрати на охорону здоров'я.

Т. А. Венгер
СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ РОСТА
ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

Исследованы социальные последствия роста государственного долга для стран с разным уровнем экономического развития и размером государственного долга. Выявлена нелинейная зависимость между уровнем государственного долга и расходами на здравоохранение и образование в странах с развитой экономикой и развивающихся странах. Проанализирована зависимость между величиной долгового бремени и уровнем безработицы.

Ключевые слова: государственный долг, валовый внешний долг, экономический рост, безработица, расходы на образование, расходы на здравоохранение.

Постановка проблеми. Зростання обсягу державного боргу і, відповідно, витрат, пов'язаних із його обслуговуванням та погашенням, може спричинити негативний вплив на спроможність уряду надавати соціальні послуги через створення додаткового навантаження на державний бюджет. Чи існуватиме такий вплив і наскільки сильним він буде залежить від багатьох факторів. Насамперед, це рівень економічного розвитку країни та рівень боргового навантаження. Поєднання цих факторів визначає вартість залучення нових кредитів і обслуговування вже наявних, внутрішню відсоткову ставку, рівень податкового тиску, спроможність країни залучати іноземні інвестиції тощо. Тому дослідження соціальних наслідків зростання державного боргу необхідно здійснювати з урахуванням рівня розвитку економіки та стану державних фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема державного боргу досить глибоко досліджена як у західній, так і у вітчизняній науковій літературі. Насамперед вивчаються його економічні наслідки: вплив на нагромадження капіталу та економічне зростання (Е. Балдаччі [2], Дж. Б'юкенен [5], Дж. Ву [11], М. Кумар [2; 11], Ф. Модільяні [12], К. Рейнхарт і К. Рогофф [13] та ін.), майбутнє податкове навантаження (Р. Барро [4], М. Дотсей [8]), інфляцію (Дж. Кокрен [6], Т. Саргент і Н. Уоллес [14]). Натомість соціальні наслідки зростання державного боргу, окрім його впливу на реальну заробітну плату (він досліджений Г. Менк'ю, Д. Еллендорфом [9] та М. Карлбергом [7]), досі залишаються без належного аналізу.

Метою статті є дослідження соціальних екстерналій державного боргу залежно від рівня економічного розвитку країни та розміру її боргового тягаря.

Основні результати дослідження. Під державним боргом розвинутих країн ми розуміємо внутрішній та зовнішній борг сектору загального державного управління (*general government gross debt*). Державним боргом країн, що розвиваються, та країн із ринком, що формується (далі

Т. А. Венгер,

аспірант кафедри економічної теорії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

T. A. Venger
SOCIAL CONSEQUENCES OF
THE GOVERNMENT DEBT INCREASE

The main social consequences of the government debt increase are examined depending on the income and debt-to-GDP ratio level of the country. Nonlinear link between the government debt and the public expenditures for health and education are revealed both in the developed and emerging markets. The influence of the government debt on the economic growth is analyzed in the paper.

Key words: general government gross debt, total external debt, economic growth, unemployment, public health expenditures, public expenditures for education.

КРРФ), через обмеженість статистичних даних щодо їхнього внутрішнього боргу, ми вважатимемо валовий зовнішній борг, тобто зовнішній борг державного та приватного секторів. Таке припущення, на нашу думку, можна дозволити з кількох причин: по-перше, через нерозвиненість внутрішнього ринку капіталів обсяг зовнішнього державного боргу в цих країнах значно перевищує обсяг внутрішнього державного боргу; по-друге, обсяг зовнішнього державного боргу в КРРФ, як правило, значно більший за обсяг зовнішнього боргу корпоративного сектору (чим нижчий рівень економічного розвитку країни, тим менший доступ до міжнародного ринку капіталів мають національні компанії); по-третє, через недосконалість інституційного середовища корпоративний борг КРРФ часто перетворюється на прямий державний борг у силу наявності умовних зобов'язань уряду (у т.ч. зобов'язань за гарантованими кредитами); по-четверте, у нашому дослідженні такий показник, як обсяг державного боргу, використовується для того, щоб поділити країни на групи залежно від рівня їхнього боргового навантаження (відношення державного боргу до ВВП), для чого заміна державного боргу КРРФ валовим зовнішнім боргом є цілком прийнятною.

Аби дослідити вплив державного боргу на обсяг фінансування системи освіти, охорони здоров'я і рівень безробіття, поділимо країни на чотири групи, рівень боргового навантаження у яких складатиме <30%, 30–60%, 60–90% та понад 90% ВВП. У табл. наведено середні значення основних соціально-економічних показників для відповідних груп країн. До вибірки країн із розвинутою економікою входять дані по 33 країнах за 1980–2010 рр., до вибірки КРРФ – 69 країн, досліджуваний період – 1990–2010 рр. Ця панель є незбалансованою: через обмеженість статистичних даних, зокрема щодо соціальних витрат, кількість спостережень для окремих показників може відрізнятись.

Вплив державного боргу на бюджетні витрати, пов'язані з охороною здоров'я та фінансуванням системи осві-

ти, істотно відрізняються у країнах із розвинутою економікою та тих, що розвиваються. Їхньою спільною рисою є нелінійність: обидві групи країн характеризуються спершу збільшенням витрат при зростанні обсягу боргу, за яким слідує зворотна реакція – у країнах, обсяг державного боргу яких перевищує певний рівень, спостерігається менший розмір соціальних витрат (рис. 1).

Витрати на освіту в розвинутих країнах та КРПФ реагують на зміну обсягу державного боргу однаково: зростають на проміжку 0–60% ВВП, після чого поступово знижуються. Найменше витрачають на освіту країни з найбільшим обсягом державного боргу. Притаманною КРПФ є пряма залежність між витратами на освіту та середньою тривалістю навчання, що свідчить про недофінансування цієї сфери. У групі країн, де державний борг становить більш як 90%, середня загальна тривалість навчання дорівнює лише п'ять років (табл.).

Характерно, що державні витрати на освіту в КРПФ перевищують витрати на охорону здоров'я, тоді як у розвинутих країнах ситуація протилежна. Це, насамперед, може бути пояснено різною демографічною структурою груп країн. Наприклад, частка дітей віком до 14 років у найбідніших країнах із великим державним боргом (країни групи НІРС) у 2010 р. складала у середньому 43% загальної чисельності населення, тоді як частка людей віком понад 65 років – лише 3%. Наведені показники в економічно розвинутих країнах становили 17,3% та 15,6% відповідно. Отже, великий розрив між наймолодшою і найстаршою віковими групами на користь першої обумовлює переважання витрат на освіту над витратами, пов'язаними з охороною здоров'я, у країнах, що розвиваються. Низький рівень бюджетних витрат на охорону здоров'я є одночасно як наслідком низької тривалості життя у цій групі країн (оскільки кількість людей похилого віку, які зазвичай найбільше потребують медичної допомоги, є невеликою), так і її причиною, адже погане медичне забезпечення негативно позначається на здоров'ї, а відповідно й на тривалості життя населення.

Для країн, що розвиваються, та країн із ринком, що формується, обсяг валового зовнішнього боргу, як видно з рис. 2, може слугувати індикатором рівня життя населення.

Значення цих двох показників знаходяться в оберненій залежності. Рівень зовнішнього боргу найбагатших країн цієї групи не перевищує 60% ВВП. Найнижчий рівень життя (у розрахунку ВВП на одну особу) – у країнах із найбільшою заборгованістю. Ситуація у країнах з розвинутою ринковою економікою є іншою: обсяг державного боргу найбагатших країн цієї групи знаходиться на рівні 60–90% ВВП. Окрім того, країни з державним боргом понад 90% ВВП характеризуються вищим рівнем життя, ніж ті, обсяг державного боргу в яких не перевищує 30%. Це могло б означати, що збільшення державного боргу країн із розвинутою економікою, які мають можливість залучати дешеві кредити, користуючись довірою інвесторів до їхньої економічної стабільності та, відповідно, сплачуючи низьку премію за ризик, до певного рівня (90% ВВП) сприяє економічному зростанню, збільшуючи нагромадження капіталу і підвищуючи продуктивність праці. Після того як обсяг державного боргу перевищує цей рівень, збільшення заборгованості спричиняє зростання вартості обслуговування наявного боргу та залучення нових кредитів (через зростання премії за ризик), що створює навантаження на

Залежність основних соціально-економічних показників від рівня державного боргу

Таблиця

Країни з розвинутою ринковою економікою				
Державний борг, % ВВП	< 30	30-60	60-90	> 90
Приріст основного капіталу, % ВВП	26,49	22,01	21,86	21,05
Валові заощадження, % ВВП	24,16	22,19	22,76	21,45
Економічне зростання, % (приріст ВВП на одну особу)	3,51	2,04	1,66	1,31
Державні витрати на охорону здоров'я, % ВВП	5,26	6,14	6,18	5,45
Державні витрати на освіту, % ВВП	4,91	5,64	5,59	4,49
Безробіття, %	5,89	6,75	6,72	7,64
Країни, що розвиваються та країни з ринком, що формується				
Приріст основного капіталу, % ВВП	23,54	22,77	21,76	20,12
Валові заощадження, % ВВП	21,69	20,25	15,67	12,09
Економічне зростання, % (приріст ВВП на одну особу)	3,28	2,6	2,62	1,42
Державні витрати на охорону здоров'я, % ВВП	2,78	2,97	2,7	2,26
Державні витрати на освіту, % ВВП	4,41	4,73	4,63	3,75
Безробіття, %	7,5	9,66	10,89	9,92
Середня тривалість навчання в закладах освіти, років	6,5	7	6	5

Джерело: Обчислено автором за даними СБ (World Development Indicators & Global Development Finance) та МВФ (World Economic Outlook Database)

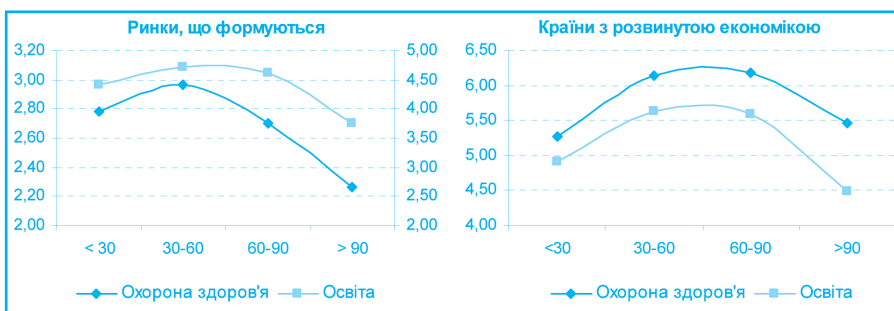

Рис. 1. Залежність витрат на освіту та охорону здоров'я від рівня державного боргу, % ВВП

Джерело: Обчислено автором за даними СБ (World Development Indicators & Global Development Finance) та МВФ (World Economic Outlook Database)

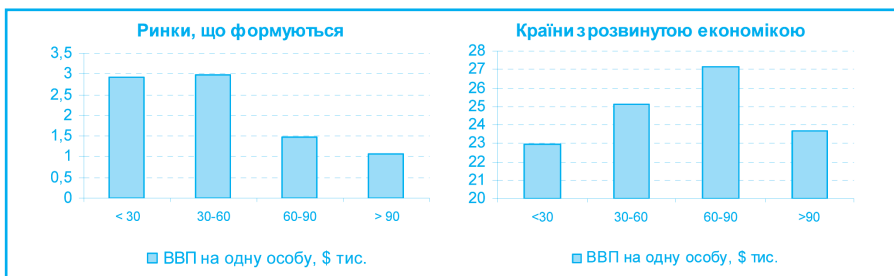

Рис. 2. Вплив державного боргу на рівень життя населення

Джерело: Обчислено автором за даними СБ (World Development Indicators & Global Development Finance) та МВФ (World Economic Outlook Database)

Із наведених вище графіків видно, що найбільш чутливими до зростання державного боргу є витрати на охорону здоров'я країн, що розвиваються та країн із ринком, що формується (ліва шкала). Вони різко зменшуються вже тоді, коли обсяг валового зовнішнього боргу перевищує 60% ВВП. Натомість фінансування сфери охорони здоров'я в розвинутих країнах починає зменшуватися лише тоді, коли обсяг державного боргу становить більш як 90% ВВП. І навіть у країнах із найбільшим борговим тягарем (понад 90% ВВП) вони залишаються на досить високому рівні, який перевищує аналогічні витрати країн із найменшим борговим тягарем (менш як 30% ВВП).

державні фінанси, змушує уряд збільшувати податки і пригнічує економічне зростання. Однак таке пояснення не може нас задовольнити з двох причин: по-перше, як видно з *табл.*, збільшення державного боргу має сильний негативний вплив на заощадження та приріст основного капіталу, що підтверджує наявність ефекту витіснення, описаного Дж. Б'юкененом [5] і Ф. Модільяні [12] (докладніше про погляди різних науковців на ефект витіснення див. [1, с. 17–30]); по-друге, витіснення приватних інвестицій разом зі зростанням відсоткової ставки у довгостроковому періоді, що спричинено збільшенням державного боргу, пригнічує економічне зростання, про що зокрема свідчать висновки Дж. Ву, М. Кумара [11], К. Рейнхарт та К. Рогоффа [13]. Тому проблема впливу державного боргу на рівень життя потребує окремого дослідження, яке має врахувати як економічні, так і неекономічні фактори.

Негативним є вплив державного боргу на рівень зайнятості, причому в КРПФ цей вплив є сильнішим. Максимальний рівень безробіття притаманний тим країнам цієї групи, рівень державного боргу яких становить 60–90% ВВП. Характерно, що країни з максимальним борговим навантаженням і, відповідно, найнижчими темпами економічного зростання та рівнем життя, мають дещо нижчий рівень безробіття (*рис. 3*). Це може бути пояснено готовністю населення найбідніших країн працювати за будь-яких умов і будь-яку зарплату, позаяк система соціального захисту є неспроможною забезпечити нормальне існування безробітних. Оскільки ця проблема відсутня в найбільш економічно розвинутих країнах, рівень безробіття в них змінюється прямо пропорційно до зростання рівня державного боргу і, відповідно, обернено пропорційно до економічного зростання.

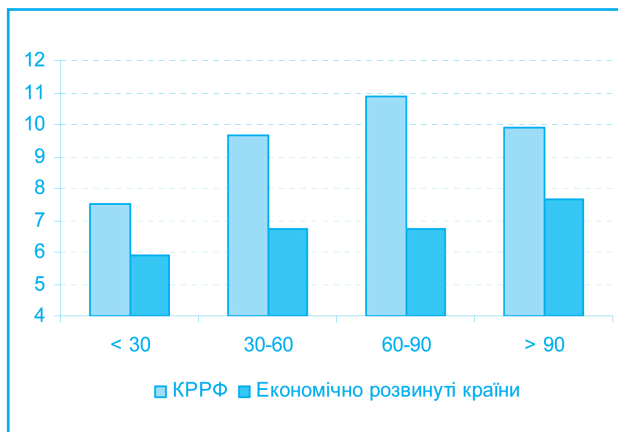

Рис. 3. Вплив державного боргу на рівень безробіття, %

Джерело: Обчислено автором за даними СБ (World Development Indicators & Global Development Finance) та МВФ (World Economic Outlook Database)

Вплив державного боргу на заробітну плату Д. Елмендорф та Г. Менк'ю пов'язують зі зменшенням нагромадження капіталу: «З меншим обсягом доступного капіталу зростає його граничний продукт, спричиняючи зростання відсоткової ставки та дохідності капіталу. Натомість продуктивність праці знижується, що призведе до зменшення середнього рівня реальної заробітної плати...» [9, р. 17]. Можна припустити, що зменшення реальної зарплати, зумовлене зростанням державного боргу, спонукає значну кількість працівників в економічно розвинутих країнах звільнитися з роботи, оскільки, обираючи між допомогою з безробіття і вільним часом, з одного боку, та повною зайнятістю і низьким трудовим доходом – з другого, вони обирають перше. Ще одне імовірне пояс-

нення полягає в тому, що збільшення боргового навантаження змушує уряд підвищувати ставки податків, а це особливо негативно впливає на малий і середній бізнес, який, на відміну від корпорацій, не має можливостей для ефективного податкового менеджменту. У будь-якому разі рівень безробіття в економічно розвинутих країнах із різним рівнем державного боргу змінюється в межах 1,75 в.п., що є досить незначним показником. Для КРПФ це значення становить 3,4 в.п., тобто чутливість зайнятості до зміни рівня боргового навантаження для цієї групи країн є майже вдвічі більшою.

Висновки. Державний борг справляє негативний вплив на соціально-економічні показники країн із різним рівнем економічного розвитку. Сила цього впливу залежить від рівня боргового навантаження. Найбільш чутливими до збільшення державного боргу в КРПФ є витрати на охорону здоров'я. В економічно розвинутих країнах вони, навпаки, зростають зі збільшенням державного боргу. Недофінансування системи освіти в КРПФ, пов'язане з необхідністю обслуговування боргових зобов'язань, виявляється у зменшенні середньої тривалості навчання в міру зростання боргового навантаження. Валові заощадження, приріст основного капіталу та економічне зростання скорочуються при збільшенні рівня державного боргу в обох групах країн. Рівень безробіття зростає в разі збільшення державного боргу, однак у КРПФ із борговим навантаженням понад 90% ВВП він дещо скорочується, що може бути пояснено неналежним соціальним захистом безробітних.

Література

1. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки / Т. П. Вахненко. – К. : Альтерпрес, 2000. – 152 с.
2. Baldacci E. Fiscal Deficits, Public Debt and Sovereign Bond Yields / E. Baldacci, M. Kumar // IMF Working Paper. – 2010. – No. 184. – 28 p.
3. Barro R. Inflation and Economic Growth / R. Barro // NBER Working Paper. – 1995. – No. 5326. – 22 p.
4. Barro R. On the Determinants of the Public Debt / R. Barro // Journal of Political Economy. – 1979. – Vol. 87 (5). – P. 940–71.
5. Buchanan J. M. Public Principles of Public Debt / James M. Buchanan. – Indianapolis, 1999. – 169 p.
6. Cochrane J. Understanding Policy in the Great Recession: Some Unpleasant Fiscal Arithmetic / J. Cochrane. – Chicago : University of Chicago Press, 2010. – 51 p.
7. Carlberg M. Public Debt, Taxation and Government Expenditures in a Growing Economy / M. Carlber. – Berlin : Dunker & Humblot, 1988. – 132 p.
8. Dotsey M. Some Unpleasant Supply Side Arithmetic / M. Dotsey // Journal of Monetary Economics. – 1994. – Vol. 33, issue 3. – P. 507–524.
9. Elmendorf D. W. Government Debt [Electronic resource] / D. W. Elmendorf, N. G. Mankiw // NBER Working paper. – 1998. – No. 6470. – 94 p. – Access mode : <http://www.nber.org/papers/w6470.pdf>
10. Gale W. The Economic Effects of Long-term Fiscal Discipline / W. Gale, P. Orszla // Urban-Brookings Tax Policy Center Discussion Paper. – 2003. – No. 8. – 59 p.
11. Kumar M. Public Debt and Growth / M. Kumar, J. Woo // IMF Working Paper. – 2010. – No. 174. – 46 p.
12. Modigliani F. Long-Run Implications of Alternative Fiscal Policies and the Burden of the National Debt / F. Modigliani // The Economic Journal. – 1961. – Vol. 71. – No. 284. – P. 730–755.
13. Reinhart C. Growth in a Time of Debt / C. Reinhart, K. Rogoff // Working Paper presented at American Economic Association Meeting, 2010. – 26 p.
14. Sargent T. Some Unpleasant Monetarist Arithmetic [Electronic resource] / T. Sargent, N. Wallace // Federal Reserve Bank of Minneapolis, 1981. – Access mode : <http://www.minneapolisfed.org/research/QR/QR531.pdf>

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2012 року